4. Рыжикова С. Ю. Лексико-семантическая характеристика английских заимствований современного украинского языка / С. Ю. Рыжикова // Язык: этнокультурный и прагматический аспект. – Днепропетровск, 1989. – С. 98-104.
5. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. – Харків.: Веста: Видавництво „Ранок", 2007. – 464 с.
6. The new Oxford American dictionary. – 2nd ed. p. cm. by Erin McKean. 1. English language – United States – Dictionaries. 2. Americanisms – Dictionaries. PE 1628. N429 2005.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Майструк – викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного унверситету.

Наукові інтереси – лексична стилістика української мови.

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОКУЛЬТУРНИХ ТА ВНУТРІШНЬОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У 20-30 РР. ХХ СТ

Тетяна МЕЛЬНИК (Тернопіль, Україна)

У статті проаналізовано погляди українських науковців на умови розвитку української літературної мови у 20-ЗО рр. ХХ століття. Розглянуто зовнішньокультурні та внутрішньокультурні чинники на формування літературних стандартів.

The article deals with the analysis of Ukrainian scientists' views on the conditions of development of Ukrainian literary language in 20-30 years of the XX century. The external and internal factors on formation of the literary standards are considered.

Мова – складне суспільно-історичне явище, на формування якого впливають як внутрішньомовні, так і зовнішні, соціальні процеси. Водночас сама мова виступає одним із важливих засобів ідентифікації нації. Так, В. Лизанчук виділяє дві функції мови в державотворчому процесі. Перша, внутрішня функція, полягає в інтеграції, консолідації етносу, народу в єдиний національно-духовний організм. Сутність зовнішньої функції мови виявляється у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації серед багатомовної спільноти [6: 193]. Тому слід зазначити, що «мова – це спосіб самоідентифікації в історичному просторі, метасоціальна площина, що відображає стан генетичної інформації в людині й на рівні нації» [2]. Розвиваючись у часі й просторі, мова характеризується певними змінами, які детермінуються історією соціуму. Зважаючи на те, що кожен хронологічний проміжок відображає статус української мови у певний історичний період, важливо з'ясувати особливості розвитку мови протягом окремих етапів її функціонування та вплив різних факторів на формування її літературних стандартів.

В історії становлення української літературної мови важливе місце займає період 20-30 рр. ХХ ст., який характеризується усталенням основних літературних норм. Тому мета нашої розвідки - проаналізувати розвиток української літературної мови у цей час з урахуванням зовнішньокультурних та внутрішньокультурних чинників.

В українському мовознавстві студіювались окремі аспекти функціонування мови у першій третині ХХ століття (І. Огієнко, М. Жовтобрюх, Л. Паламарчук, Ю. Шевельов, Л. Масенко та ін.), проте немає окремого ґрунтовного спостереження, присвяченого висвітленню зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на процес усталення літературних норм цього періоду.

Порівняно з попередніми етапами, 2 0 - 3 0 рр. ХХ ст. були роками найбільшого розвитку української культури і української літературної мови. За час 1925-1932 років активно розвивалося українське мовознавство. В період українізації виходять праці А. Кримського, Є. Тимченка, М. Сулими, О. Курило, О. Синявського, Л. Булаховського, С. Смеречинського та ін. Поширення функцій української мови на різні сфери життя народу висунули на перший план серед ряду актуальних лінгвістичних проблем введення лексичних одиниць для номінації різних суспільних явищ та подальше їх унормування. Процес вибору слів відбувався з урахуванням різних чинників. Так, В. Чапленко звертає увагу на те, що найбільш значимими особливостями у процесі творення і розширення лексики української мови у 20-30 рр. ХХ ст. були: а) відштовхування від мови-гнобительки, тобто від російської, б) використання власних „народних" ресурсів з „висуванням своєрідного, сучасного й давнішого (архаїзми, фольклоризми)", в) утворення неологізмів зі свого ж матеріалу і заміна

чужомовних слів та інших явищ або народними (селянськими) словами, або новотворами (пуристична тенденція) [7: 415].

Зіткнувшись з різними новими функціями мови, нормалізатори намагалися заповнити прогалини, використовуючи насамперед внутрішні мовні ресурси. Для цього застосовувалася різнодіалектна лексика, штучні новотвори. Діяльність науковців була спрямована в основному на очищення української літературної мови від впливу російської мови.

Серед мовознавців велись дискусії про підґрунтя для становлення єдиних лексичних норм. Одні дослідники (О. Курило, М. Сулима, О. Смеречинський) твердили, що в основі української літературної мови має бути лише селянська мова, відбита в народній творчості, фольклорі, етнографічних записах. Слова, не поширені в етнографічних джерелах, розглядались як невластиві українській мові. Інші мовознавці (О. Синявський, М. Наконечний) не заперечували селянської мови та народної творчості в розвитку літературних стандартів, але разом з тим говорили, що українська мова не може розвиватися на такій вузькій основі. Для постійного збагачення й розвитку вона має опиратися на ширші джерела, тобто на позитивні здобутки інших мов, живе мовлення.

Актуальним питанням лінгвістичних студій у досліджуваний період став статус іншомовної лексики. Зафіксовано опозиційні розбіжності у поглядах науковців на явище запозичення. Представники етнографічної школи (крайні пуристи) пропонували використовувати власні мовні ресурси для називання нових понять (О. Курило, М. Гладкий, В. Сімович, І. Огієнко). Найповніше пуристичні явища відображають лексикографічні праці першої третини XX ст. Наприклад, О. Курило у своїх термінологічних словниках запропонувала низку українських слів для перекладу російських лексем, пор.: *рос. "двигатель" – укр.* ***деигач, рухник, движник, двигало, мотор, двигун;*** *рос.* ***"упругость"*** *– укр.* ***пружівість, пружистість, пружність;*** *рос.* ***"лошадиная сила"*** *– укр.* ***паровий кінь;*** *рос.* ***"металл"****– укр.* ***металь, ковань*** **[5];** *рос.* ***"глотка "*** *– укр.* ***"горло, пролиг";*** *рос.* ***"ключица"*** *– укр.* ***дужка, перепело,*** *рос.* ***"белок глаза"*** *– укр.* ***білочниця, білок ока;*** *рос.* ***"зуб мудрости"*** *– укр.* ***черняк;*** *рос.* ***"капилярные сосуды"*** *– укр.* ***волосняки;*** *рос.* ***"кариес"*** *– укр.* ***гострець, порохпявиця;*** *рос.* ***"таз"*** *– укр.* ***миска;*** *рос.* ***"кисть руки"*** *– укр.* ***китиця, кетяг;*** *рос.* ***"резцы"*** *– укр.* ***сміхунці;*** *рос.* ***"трахея"*** *– укр.* ***дихавка*** [4] та ін.

Поширення пуристичної тенденції спостерігаємо не лише у термінологічних словниках, а й у загальномовних перекладних лексикографічних виданнях тлумачного типу. Кожен такий словник є репрезентацією стану лексичного складу літературної мови па час його створення. Найбільшим досягненням періоду 20-30 рр. XX століття був академічний „Російсько-український словник" (РУС-24-33), який упорядковувала Постійна комісія для складання словника живої української мови Української академії наук. Перекладаючи російські слова, редактори РУСу-24-33 вводили слова із народної мови або вдавалися до штучних замінників, які були б найбільш близькими системі української мови, пор.: *авіатор – літун* (РУС-24-33, II: 423), *амфібія – еодоземець* (РУС-24-33, I: 4), *коефіцієнт – співчинник* (РУС-24-33, II: 345), *мікроскоп – дрібногляд* (РУС-24-33, II: 531), *паралелограм – рівнобіжник* (РУС-24-33, III: 163), *педаль – ступир* (РУС-24-33, III: 169), *перпендикуляр – прямовіс, простопад, прямець* (РУС 24-33, HI: 221), *полюс – бігун* (РУС24-33, III: 350), *призма – граняк* (РУС 24-33, ill: 490), *катет – прямка* (РУС-24-33, II: 255) та ін.

Спроби творення максимально близьких українській мові лексичних одиниць простежуємо також у "Російсько-українському словнику", укладеному С. Іваницьким та Ф. Шумлянським (Харків, 1925) – РУС-ІШ-25 та "Практичному українсько-російському словнику", упорядкованому Л. Савченко (К., 1926) – ПУРС-С-26, напр.: *малокров'я – бліднща* (РУС-ІШ-25: 5), *авдиторія – слухальня* (РУС-ІШ-25: 6), *автомат – саморух* (РУС-ІШ-25: 1), *меридіан – південник* (ПРУС-С-26: 174), *діагональ – косина, перекрут* (ПРУС-С-26: 92), *координація – співрядність* (ПРУС-С-26: 152), *модуль – перемінник* (ПРУС-С-26: 179), *мольберт – сталюга* (ПРУС-С-26: 181).

Зазначимо, що багато лексичних одиниць, які пропонували лексикографи та мовознавці-пуристи, закріпилися в українській мові. Так, наприклад, такі медичні терміни О. Курило, як *гомілка, тім 'я, повіка легені, спинний мозок* або фізичні *тиск, рівновага, опір, двигун* та ін. і тепер функціонують в українській мові. Ці приклади підтверджують думку, що

явище пуризму потребує об'єктивної оцінки. Вивчаючи іншомовні впливи у галузі термінотворення, В. Авраменко зазначає, що "явище мовного пуризму характеризує різні літературні мови світу, зокрема галузі термінології в періоди їх становлення і є, безперечно, прогресивною у своїй основі тенденцією, оскільки без орієнтації на власні мовні ресурси неможливе створення національних літературних мов" [1:51].

На відміну від етнографічної школи, прибічники синтетичного напряму (поміркованні пуристи) – М. Сулима, О. Синявський, В. Ганцов іншомовні слова чи словосполучення поділяли на дві групи. До першої групи зараховували неусвідомлені запозичення, що суперечать системі української літературної мови *(у цім відношенні, дякувати кого, існуючий, керуючий* та ін.). До другої – свідомі запозичення, "інтернаціональні" (О. Синявський), які входять до української мови для позначення нових понять, явищ, процесів (*нація, конгрес, юриспруденція* та ін.).

Якщо у 20 – початку 30 рр. XX ст. розвиток української літературної мови відбувався під впливом внутрішньокультурних чинників, то починаючи з 1933 року на перший план висуваються зовнішні фактори. У цей час за наказом нового керівництва на чолі з П. Постишевим було організовано комісію під головуванням А. Хвилі "для перевірки роботи на мовному фронті". Головне звинувачення, яке висували українським мовознавцям, полягало у створенні своєрідного штучного бар'єру між українською і російською мовами. У висновках комісії зазначалося, що вся діяльність мовознавців 20 рр., спрямована на розширення лексичного складу української літературної мови шляхом об'єднання усіх народи одіалектних елементів оголошувалась шкідницькою.

До усіх лексикографічних праць, особливо в галузі термінології, було висунуто вимогу не впроваджувати в українську мову будь-які нові терміни без посередництва російської мови. Першим кроком у досягненні цієї мети став "Російсько-український словник" за редакцією П. Мустяци (К., 1937) – РУС-37. Як зауважує Ю. Шерех, упорядники РУСу-37 поставили перед собою завдання "виключити всі "класово ворожі" слова, але не проминути слів "революційних". Тут же він продовжує: "Де була найменша змога, вони вибирали (або продовжували) слова, близькі до російських, лишаючи поза межами словника ті синоніми, що могли б збити їх з накресленого шляху. Це було тим легше зробити, бо впорядники взагалі уникали синоніміки, щоб у споживача, боронь боже, не творилося враження, що українська мова може бути багатшою на слова й семантичні відтінки, ніж російська" [8: 238].

Вивчаючи реєстр кодифікаційної праці, дослідники вказують на неточність перекладів. М. Жовтобрюх зауважує, що "наприклад, російське слово *безотказный* перекладається українським лише *безвідказний,* хоч в українській мові є поширений відповідник *безвідмовний;* російське *безысходность* перекладається українським *безмірність, безмежність,* хоч воно в українській мові вживається зі значенням *безвихідність;* до російського *брошенный* наводяться українські відповідники *кинутий, кинений,* а немає *покинутий, покинений;* російське *высокосный (год)* перекладено *високосний, переступиш (рік)* і не зазначено при цьому, що друге слово діалектне і частіше вживається у розмовному мовленні в значенні *переступиш тиждень, переступна неділя* (перед масляною)" [3: 214]. Схожих прикладів багато, тому вони часто викликали дискусії серед мовознавців. Ю. Шерех підкреслює ту обставину, що у РУСі-37 численними були випадки "семантичної адаптації українських слів до відповідних російських за засадою значеннєвої рівности". Свою думку дослідник доводить за допомогою ілюстративного матеріалу, наприклад, "рос. *двор* перекладено як *двір* без будь-яких синонімів (пор. укр. *подвір 'я, обійстя);* поскільки два російські слова *рибак* і *риболов* відповідають одному *у кщтському рибалка,* це останнє приписане російському *рибак,* а щоб перекласти рос. *риболов,* впроваджено до українського реєстру ніби-то українське *риболов'"* [8: 238]. Такий добір до російських лексем українських відповідників ще раз доводив, що словник цілком відповідав ідеологічним настановам і вимогам політики, яка була спрямована на нівеляцію української мови і культури та наближення їх до російської. Події 30-х рр. вплинули і на внутрішній розвиток української літературної мови, оскільки у цей період вона упорядковувалась відповідно до настанов радянського уряду, який був зацікавлений у зниженні соціального престижу української мови.

Отже, оцінюючи 20-30 рр. XX століття в історії розвитку української мови, констатуємо, що у цей період усталення основних норм літературної мови відбувалося під впливом двох основних факторів: зовнішньокультурного та внутрішньокультурного. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що домінантним стало використання власних мовних елементів, взятих із народної мови чи штучно наближених до української мовної системи.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПУРС-С-26 ─ Практичний українсько-російський словник / Уклад. Л. Савченко. ─ 5-е вид. ─ К.: Книгоспілка, 1926. ─ 270 с.

РУС-24-33 ─ Російсько-український словник. ─ Т. 1-3. ─ К., 1924-1933.

РУС-37 ─ Російсько-український словник / Відп. ред. П. Мустяца. - К.: Видавництво АРІ УРСР, 1937. ─ 890 с.

РУС-1Ш-25 ─ Російсько-український словник / Уклад. С. Іваницький, Ф. Шумлянський. ─ Т. 1-2. ─ Ляйпціг; Харків: ДВУ, 1925.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. І.Авраменко В. Становлення української навчальної термінолексики (1920-ті - початок 1930 рр.) // Шлях освіти. ─2002. ─ № 3. ─ С. 51-55.

2. Дроздовеький Д. Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирають мову / Ел. ресурс: http://viche.info/index.php?action=archive&id=274.htm

3. Жовтобрюх М. Нариси історії українського радянського мовознавства (191 8 - 1941). ─ К.: Наукова думка, 1991. ─ 260 с.

4. Курило О. Російсько-український словничок медичної термінології. К., ─ 1918. ─ 31 с.

5. Курило О. Словник української фізичної термінольогії (Проект). ─ К., 1913. ─ 133 с.

6. Лизанчук В. В. Владні структури і проблеми функціонування української мови в Україні // Вісник Харківського університету. ─ Харків, 2000. ─ Ч. 491. ─ С. 193-197.

7. Чапленко В. Історія нової української літературної мови. ─ Нью-Йорк, 1970. ─ 448с.

8. .Шерех Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус // Шерех Юрій. Поза книжками і з книжок / Ред. рада: В. О. Шевчук та ін.; Упор. Р. Корогодський. ─ К.: Час, 1998. ─ С. 281-392.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Мельник - аспірант кафедри методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Наукові інтереси: лексикологія, лексикографія, історія української мови.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

Зоряна ЯКИМ (Дрогобич, Україна)

У даній статті описано використання інтернаціоналізмів у німецькомовних публіцистичних працях І.Франка; на прикладі наступних 5-ти статей подано їхній кількісний аналіз. Інтернаціоналізми систематизовано, описано специфіку їхнього вживання.

The article deals with the usage of internationalisms in German publicistic works by Ivan Franko. The quantative analysis is based on the example of the following five articles. The internationalisms are systematized and their usage is analyzed.

Мабуть, не існує такого жанру української науки, літератури чи культури якого б не торкалося чарівне перо заслуженого генія української культури, величного Каменяра – Івана Франка. Одне з провідних місць між окремими галузями його спадщини займає публіцистика, яка виступала для письменника предметом глибокого соціального дослідження. Його публіцистичні статті – не лише суха інформативна база для читача. Франко писав яскраво, з дотепом, часто гостро й ущипливо. Своїм виступам у пресі Каменяр надавав великого значення.

В умовах тодішньої Австро-Угорщини І. Франко особливо часто звертався до німецької мови, адже державними мовами у Галичині була німецька та польська. Він і сам неодноразово зазначає, що йому доводилося багато працювати у польській та німецькій пресі. Але, на жаль, ще й сьогодні його публіцистичні твори, написані німецькою мовою, вивчені недостатньо.

Об'єктом аналізу даної доповіді стали наступні 5 статей: „Die Auswanderung der galizischen Bauern“ [3: 277-282], „Aus Galizien“[3: 282-285], „Das Papiergeld des Herrn von Tyszkiwski“[3: 298-299], „Der jüngste galizische Wahl“ [3: 299-309], „Die neueste Wahlkomödie